

Review Article

Tsattsafin Haliya: Wani Digo Cikin Tafashen Aminu Ladan Abubakar (ALA)

Abu-Ubaida Sani^{1*}, Musa Suleiman²

¹Department of Languages and Cultures, Federal University, Gusau, Nigeria

²Department of Nigerian Languages, Usmanu Danfodiyo University, Sokoto, Nigeria

*Corresponding Author: Abu-Ubaida Sani

Department of Languages and Cultures, Federal University, Gusau, Nigeria

Article History

Received: 14.03.2022

Accepted: 20.04.2022

Published: 25.04.2022

Tsakure: Manufar wannan bincike ita ce zaƙulowa tare da faɗaɗa nazari a kan salon tsattsafi a cikin waƙa. Binciken ya mayar da hankali kan salon tsattsafin haliya. An dora nazarin bisa ra'ayin Yahya na "Salon Tsattsafi." An keɓance nazarin kan zaɓaɓɓun waƙoƙin Aminu Ladan Abubakar (ALA) guda bakwai (7) waɗanda suke mazaunin samfurin binciken. An dauki waɗannan waƙoƙi a matsayin tushen bayani na farko. Tushen bayani na biyu da binciken ya yi aiki da shi, shi ne ruɓuce-ruɓucen masana da suka gabaci wannan. Binciken ya tabbatar da cewa, lallai mawaƙi na tsattsafin haliya ko haliyoyi a cikin waƙa. Haka kuma, yana iya tsattsafin haliya guda a cikin waƙoƙi daban-daban da ya shirya yayin da yake cikin yanayi iri guda. A bisa haka, binciken na ganin za a iya amfani da wannan salon nazari a matsayin matakin bincike kan halaye da dabi'u.

Fitulun Kalmomi: Tsattsafi, Haliya, Waƙa, Salo.

Gabatarwa

Salo a fagen adabi ba al'amari ne da ya shafi waƙa kawai ba. Wani makeken kandami ne wanda da wuya a iya kai ga karshensa. A fage na nazarin salo kullum ido na kaiwa ga wasu sababbin salailai da ba a nazarce su ba a baya (Yahya, 2013). Salon tsattsafi ya fito ne daga nazarin Yahya (2013) [¹]. Aikin nasa ne ya zama tubalin gina wannan bincike.

Takardar ta mayar da hankali wajen faɗaɗa nazari kan salon tsattsafin haliya a cikin wasu waƙoƙin Aminu Ladan Abubakar (ALAN Waƙa). Ta haka ne za a iya kallon matakan da ya bi domin barbaɗa haliyoyin zuciyarsa a cikin wasu waƙoƙinsa. Kai tsaye, binciken ya mayar da hankali kan muhimman abubuwa da suka haɗa da:

- Fito da yadda Aminu ALA ya yi tsattsafin haliya a cikin wasu waƙoƙinsa,
- Gano nau'ikan tsattsafin haliya da ya yi amfani da su a cikin wasu waƙoƙinsa,

Dabarun Gudanar Da Bincike

Wannan takarda ta tattara bayanar da aka nazarta kai tsaye daga tushen farko (primary source). Wannan tushe ya kasance zaɓaɓɓun waƙoƙin ALA da ke cikin samfurin binciken. An saurari waƙoƙin sannan aka ruɓuta su kamar yadda aka ji mawaƙin na rerawa. A ɓangare guda kuwa, bayanar da aka samu daga ruɓuce-ruɓucen masana sun yi ƙarin haske da jagoranci ga wannan bincike.

An dora wannan bincike kan ra'ayin Yahya, (2013) na *Salon Tsattsafi*. A bisa wannan fahimta, a cikin waƙoƙin ALA ana iya samun tsattsafin tunani da ra'ayoyinsa, ciki har da na haliya. Idan kuwa haka ne, za a iya tsintar dangwaye a

¹ A duba takardarsa mai taken "TSATSAFI: Wani Digo Cikin Gulbin Nazarin Salon Waƙoƙin Hausa."

cikin baituka da ba sa jere da juna waɗanda ke ɗauke da tsattsafin haliyar da ake magana kanta. Tattara tsattsafin haliyar mawaƙi wuri guda na iya samar da madubin da za a iya kallon hoton zuciyarsa, ra'ayoyinsa, halayensa da ɗabi'insa, da ma al'adarsa a kammale.

Malam Aminu Ladan Abubakar (ALAN Waƙa) ya yi waƙoƙi da dama waɗanda suka shafi fannoni daban-daban na rayuwar al'umma. Wannan bincike ya taƙaita ga bakwai (7) daga cikin waƙoƙin a matsayin samfarun binciken. Kadadar binciken ta taƙaita kan wannan samfuri. Waƙoƙin da ke cikin samfurin binciken su ne:

- i. Waƙar Zuciya
- ii. Waƙar Dan Birni
- iii. Waƙar Wayyo Kaico
- iv. Waƙar Garin Gumel
- v. Waƙar Marainiya
- vi. Waƙar Komai Ya Yi Kyau
- vii. Waƙar Miftahul-Futahati

Waiwayen Tarihin Aminu Ladan Abubakar (ALAN Waƙa)

Tarihin ALA ba boyayye ba ne a ƙasar Hausa. Wannan ya samo asali daga ficen da ya yi bayan watsuwar waƙoƙinsa da suka karade ƙasar Hausa. Akwai rubuce-rubuce da dama da aka gudanar a matakan ilimi daban-daban game da shi da kuma waƙoƙinsa. Daga cikinsu akwai Faragai, (2008) da Imran, (2008) da Malami, (2010) da Hamza, (2011)^A da Hamza, (2011)^B da Lawan, (2011) da Umar, (2011) da Mohammed, (2014) da Lawal, (2015) da Ahmad, (2017) da Sulaiman, (2017) da Yakasai & Sani, (2021). A bisa wannan, kawo tarihinsa tiryar-tiryar zai zama maimaici ne kawai kan abin da aka riga aka kundace a rubuce-rubuce da suka gabaci wannan. Sakamakon haka, wannan takarda za ta mayar da hankali kan kawo waɗansu muhimman al'amura da suka shafi rayuwarsa kawai.

Malam Aminu Ladan Abubakar da kansa ya yi tsokaci game da haihuwarsa a inda yake cewa:

Shekararrun haihuwata,
Kirgar shari'ar Nabina.

Hijira ta alif dubu ɗai,
Da ɗari uku da dugunna.

Ma'anar manufar ɗugunna,
Casa'in da uku nufina.

A Municipal Kanawa,
Yakasai ta garina.

Nan ne aka haihuwata,
Labarin assalina.

(ALA: Waƙar Shahara Ta 1, 19-23) [²]

Dangane da karatunsa na boko da na Islamiya kuwa, yana cewa:

Nai ilmin Islama,
Matayassara gwargwadona.

Nai ilmi zamanina,
Boko dan zamanina.

Gwargwado dai diploma,
Nai domin kare kaina.

Nai kan Art and design,
Ƙirƙirar zane fununa.
(ALA: Waƙar Shahara Ta Daya, 24- 27)

² A baitocin da ke sama, za a ga cewa ALA ya bayyana ranar haihuwarsa da wurin da aka haife shi.

Wani babban tagomashi da ALA ya samu a rayuwarsa shi ne sarautun gargajiya daban-daban. Wannan ya kara masa fice tare da daukaka sama da mawaƙan Hausa da dama. Sarautun da yake riƙe da su sun haɗa da:

- a. Sarkin Waƙar Dutse (Sahibul-Hikima), a masarautar Dutse da ke jahar Jigawa
- b. Dan Amanar Bichi, a masarautar Bichi da ke jahar Kano
- c. Dujimin Karaye, a masarautar Karaye da ke jahar Kano
- d. Danburan Gobir, a masarautar Gobir/Sabon birni da ke jahar Sakkwato
- e. Sarkin Diyan Gobir, a masarautar Maradi da ke Jamhuriyar Nijar
- f. Fasihin Hausawan Duniya [³]

Salon Tsattsafi

Kamar yadda Yahya, (2013) ya bayyana, salon tsattsafi salo ne da ke nufin kawo funshiyar tunani ko cusa wata haliya a wurare daban-daban cikin waƙa. Ya kuma shafi amfani da wani salo akai-akai (wato a yayyafa ko barbaɗa shi) cikin waƙa ko kuma mafi yawan waƙoƙin marubuci idan gaba dayansu ne ake nazari. Tsattsafi a waƙa haka yake kamar kyallin taurari cikin sararin samaniya ko diyan rana (kawalwalniya) cikin yashi ko kuma kyallin kwalli wanda ya barbaɗa a kan dabe.

A bisa wannan, za a yi cewa salon tsattsafi salo ne da mawaƙi ko marubuci ke yin yayyafi ko barbaɗen haliyoyin zuciya ko harshensa ko al'adunsa a cikin waƙa ko rubutunsa. Ta la'akari da wannan ma'anar, za a fahimci cewa salon tsattsafi yana da rassa da dama waɗanda suka haɗa da:

- a- tsattsafin haliya,
- b- tsattsafin harshe,
- c- tsattsafin al'ada, da dai sauransu (Yahya, 2013).

Haka kuma, ana iya karkasa waɗannan salailai da aka lissafo a sama zuwa kananan rukunoni. A taƙaice za su iya kasancewa kamar haka:

A. Tsattsafin Haliya: A nan ana iya samun (i) tsattsafin raha da (ii) tsattsafin bacin rai da (iii) tsattsafin fushi da (iv) tsattsafin murna da (v) tsattsafin bege da (vi) tsattsafin tausayi, da makamantansu.

B. Tsattsafin Harshe: A nan ana iya samun (i) tsattsafin Ingilishi da (ii) tsattsafin Fillanci da (iii) tsattsafin Larabci da (iv) tsattsafin Kanuri da (v) tsattsafi Yarbanci da (vi) tsattsafin Inyamiranci, da sauran makamantan harsuna.

C. Tsattsafin Al'ada: A karkashin wannan rukuni, ana iya samun kananan rukunoni da suka haɗa da (i) tsattsafi fada da (ii) tsattsafin noma da (iii) tsattsafin dambe da (iv) tsattsafin wasanni da (v) tsattsafin sutura da (vi) tsattsafin abinci da (vii) tsattsafin biki, da sauransu.

Tsattsafi Haliya a Cikin Waƙoƙin ALA

Yanayin da zuciya take ciki, ko kamar yadda Hausawa kan ce: "Labarin zuciya..." shi ne ake kira *haliya*. Haliyoyin zuciya kuwa suna da yawa. Daga ciki akwai fara'a, bacin rai, fushi, baƙin ciki, murna, nadama, da-na-sani, bege, kauna, kiyayya, da dai sauransu. A bisa haka, idan aka ce salon tsattsafin haliya ana nufin barbaɗa daya ko fiye daga cikin waɗannan haliyoyi cikin waƙa. A misali, ana iya samun 'salon tsattsafin raha' ko 'salon tsattsafin bege' ko 'salon tsattsafin soyayya' ko wani makamancin wannan.

A mafi yawan lokuta, salon tsattsafin haliya ya dogara ne kan alaƙar zuciya da kalmomin waƙa. Zuciyar mawaƙi ko ta manazarci ita ce za ta ji ko ta dandani ko ta gani tare da jinjina kalma ko kalmomi masu funshiyar haliya. A wani lokaci kuma mawaƙi kan yi amfani da salailai domin ya cusa haliyar cikin waƙoƙinsa. Misali, yana iya amfani da kalmomi masu kaifin ma'ana domin yin hakan. Bisa ga haka, za a iya cewa salon tsattsafi salo ne da waƙa kan bayyana wani abu da yake cikin zuciya, wanda yakan iya kasancewa farin cikin ne ko bacin rai ko murna ko wanin hakan.

Idan aka kalli waƙar zuciya ta Aminu Ladan Abubakar, za a tarar inda ya bayyana haliyar zuciya a cikin baiti na (1) zuwa na (3). A cikin waɗannan baituka, ya bayyana haliyoyin da zuciya take kullawa. Yana cewa:

1. In na shirya zan je Brigade sai ta mai da ni Tarauni,
In na durkusa nai zaune yanzu ka ga ta tada ni.

2. In na yunkura na mife take ka ga ta zaune ni,
Nai gabas ana madalla baya za ta zo maida ni.

3. Na yunkura hannun dama sai dawayar ni hauni,
Bari zuciya bar ja na kar ki mai da ni majanuni.
(Aminu Ala: Waƙar Zuciya, 1-3)

³ An yi masa wannan naɗi ne a taron ranar Hausa ta duniya a jahar Gwambe.

Idan aka kalli waƙaƙƙan baituka za a ga cewa ALA ya bayyana irin haliyoyin da zuciyarsa ke kulla masa, wanda idan ya yi niyyar shuka abin alkhairi sai ta so ta cusa masa akasin haka.

Tsattsafin Raha

Salo ne da mawaƙi ke nuna farin cikinsa da nishaƙi a cikin waƙoƙinsa. A nan mawaƙi yakan bayyana haliyoyin raha ta amfani da kalmomin da ke nuna raha. Akan yi hakan ta hanyar yin tsattsafinsu a cikin baitukan waƙa. ALA ya yi amfani da wannan salo a cikin waƙarsa ta “Dan Birni” a baiti na 7 zuwa na 9. A ciki ya yi tsattsafin raha inda yake cewa:

7. Ni ma da lafiya naka waƙa,
Har nay yi ‘yar rawa nai tsalle.

8. Kuma ku rausaya fa ku risa,
In kun ga sarari kui tsalle.

9. Mata a rausaya fa a risa,
In an ga sarari ai tsalle.
(ALA: Waƙar ‘Dan Birni, 7- 9).

Idan aka dubi waƙaƙƙan baituka za a ga mawaƙin ya rubuta waƙar a lokacin da yake cikin nishaƙi da fara'a. Za a iya lura da hakan musamman idan aka mayar da hankali kan ire-iren kalmomin da ya yi amfani da su. Kalmomin sun haɗa da rawa, tsalle, rausaya, risa... dukkanninsu kalmomi ne da ke nuna raha da nishanidfi a zuciyar mawaƙi.

Tsattsafin Bacin Rai

Salo ne da mawaƙi ke amfani da shi domin nuna irin haliyar da zuciyarsa ta shiga a yayin da yake cikin bacin rai. Wannan ne ya sa idan mawaƙi ya yi waƙa a irin wannan yanayi, ya zama dole sai ya yi tsattsafi na haliyoyin bacin rai a cikin baitukan waƙarsa. ALA ya nuna irin wannan haliyoyi a cikin waƙarsa ta “Wayyo Kaico” a baiti na 6. Ya nuna bacin ransa ta hanyar yin zambo a cikin baitin waƙar. Yake cewa:

6. Wai gyartai ka bai wa kirar mota,
Mai kira ka ba shi saƙar mata,
Ya zama ‘yar burum-burum dƙan wauta,
An yi faƙabniya ya mai tatata, wayyo kaico!
(ALA: Waƙar Wayyo Kaico, 6).

A nan mawaƙin ya nuna bacin ransa ta hanyar yin zambo, da kuma amfani da kalmomi irinsu wayyo kaico. Ya nuna takaicinsa game da yadda aka kasa ajiye komai a hulallin da ya dace.

Ba a iya wannan waƙar kaɗai ya nuna haliyar bacin rai ba. Idan aka dubi waƙar “Garin Gumel” a baiti na 13, za a ga yadda ya nuna mutukaƙar bacin ransa. Yana cewa:

13. Bana an yi gumi nai sharkaf ya jika ni,
Na taho nai murna gun sarkinmu sani,
Mahara mafasa kƙwauri kawai suka hana ni,
Sai na dawo gida bacin rai ya kume ni.
(ALA: Waƙar Garin Gumel, 13).

A nan ma an ga yadda ya nuna cewa ya taho domin ya yi murna ga sarki amma mahara mafasa kƙwauri (‘yan daba) suka hana shi. Haka ya dawo gida cikin bacin rai. Ya yi amfani da kalmomi irinsu; wayyo, kaico, bacin rai, da kumewa domin nuna haliyarsa.

Tsattsafin Tausayi

Salo ne da mawaƙi ke amfani da shi domin ya nuna haliyar tausayi, wanda zuciyarsa ta tsinci kanta a ciki. Irin wannan haliyoyi su ne makaman da za su nuna wa mai sauraro ko mai nazari irin tausayawar da mawaƙi ya yi da kuma yanayin da zuciyarsa ta shiga ciki. ALA ya yi amfani da irin wannan salon a cikin waƙarsa ta “Marainiya.” A cikin waƙar yana cewa:

Abin ban tausai gidan marayun yara,
Abin ai kaico hawaye sui ta darara,
Abin su marayu dagwai-dagwai ‘yan yara,

Wasu haɗarin mota a kai suka zam maraya,
Wasu ko tsinto ake a cikin shara,
Wasu masu taɓin hankali ka haifa yara,
Sababi na haɗakarsu ba shi kirgo yara,
Wasu ‘yan jarira a kan gadonsu na yara,
Wasu na tatata da rarrafe ‘yan yara,
Wasu na makarantar karatun ta mora,
Wasu an kakkai su sakandare da kara,
Ba uwa babu uba haɗin gamayyar yara,
Gida ɗaya amma kamarsu bamban yara,
Wani na zaluntar na kas da shi dan kwara,
Wani jarumta wani shagwaba ‘yan yara,
Wani ba koshin lafiya cikin ‘yan yara,
Wasu ko koshin lafiya kamar tantabara,
Abinci idan za a ba su tamkar fara,
Jerin gwano suke kamar masu bara,
Gidansu matsattse sai ka ce tantabara,
Gidansu guda ɗaya jal ku je kui duba.
(ALA: Waƙar Marainiya)

Mawaƙin ya nuna tsantsar tausayinsa ga yaran da ya tarar a gidan marayu saboda irin halin da ya tsince su a ciki. Ya gan su ‘yan dagwai-dagwai ba uwa ba uba. Wasu na tafiya, wasu a kan gadonsu na yara, wani na tatata, wani jarunta, wani shagwaba. Haka kuma, idan za a ba su abinci tamkar fara. Wannan ne ya sa bai ankara ba sai ya ga hawaye yana zuba masa saboda tsananin tausayi da ya kama shi.

Tsattsafin Fushi

A nan, mawaƙi na amfani da haliyoyin fushi ko wasu mizanai da ke iya nuna fushi a yayin gudanar da waƙa. Aminu Ladan Abubakar ya yi amfani da irin wannan salon a cikin waƙarsa ta “Garin Gumel” a baiti na (1) da na (2), inda yake cewa:

1. Bana na ga daren kure na ba da baya,
Sukuwa da makahon doki na kiɗaya,
A bikin sallar gani na hangir shirinnya,
Bana ga abin al’ajabi ya suke ni.
2. Taro irin na gani tushensa maulidi ne,
Taro irin na gani tushensa al’ada ne,
Taro irin na gani tushensa zumunci ne,
Mahara mafasa kwauri kawai suka hana ni.
(ALA: Waƙar Garin Gumel)

Idan a ka kalli waɗannan baitukan, za a ga cewa mawaƙin ya nuna fushinsa ta hanyar amfani da mizanin fushi domin ya nuna irin fusatar da ya yi. Ire-iren waɗannan kalmomi da ya yi amfani da su sun haɗa da; daren-kure, sukewa, makahon doki, hanawa, da sauransu. Ya yi hakan ba don komai ba sai saboda ya je ne garin Gumel domin ya taya sarkin Gumel murnar sallar Gani, amma ‘yan daba da mahara suka kawo farmaki suka tarwatsa taron nasa. Wannan ne abin da ya yi mutufar bata wa Aminu ALA rai har ya bayyana fusatarsa a cikin wannan waƙa.

Tsattsafin Murna

Shi ma yana ɗaya daga cikin rassan tsattsafin haliyya, inda akan samu mawaƙi ɗauke da murna da farin ciki, wanda hakan ne zai sa ya gudanar da waƙarsa a cikin wannan yanayi na annashuwa. To a nan dole za a samu ya yi yayyafi ko barbada tsattsafin haliyya na murna da farin ciki ta hanyar amfani da wasu mizanai da za su nuna irin yanayin sakewa da yake ciki.

Aminu Ladan Abubakar ya yi amfani da irin wannan salo a cikin waƙarsa ta “Komai Ya Yi Kyau,” wadda ya yi wa mai martaba Sarkin Bichi, Alhaji Aminu Ado Bayero. A baiti na 8 da na 10 yana cewa:

8. Lale-lale duk jama’ar Kano suna ma lale da alfahharo,
Yaran sauka ‘yan tahafizu na oyoyo ga ɗan Bayero,
Gatan kumbo ka dawo gare mu sai madalla mui ayyiraro,
Matan birni sai guda suke suna yin nishi suna ta asayyaro,

Tamkar baba in na rufe idona na buƙe Ado Bayero.”

Ba a iya nan ya tsaya ba. Ya ƙara bayyana farin cikinsa a cikin baiti na goma (10) inda yake cewa:

10. Birni ƙauye sai guɗa ake ana ga Ado sak ɗan Bayero,
Har kaikawon nan fa da kas sani ga fararen kaya jikan Bayero,
Na tsinkaya na aza mai Kano ne ashe mai Bichi ne ɗan Bayero,
Sai na ga ƙwalla na ta ciko ido tunani na can baya ya warwaro,
Kan takawa marigayi mai Kano madubin mulki ba siddadaro”.
(ALA: Waƙar Komai Ya Yi Kyau, 8-10)

A cikin waɗannan baitukan ALA ya nuna mutukaɗaɗa murnarsa, inda ya yi amfani da kalmomi irinsu: lale-lale da ayyiraro da assayyaro. Haka kuma, ya nuna yadda mutanen birni da na ƙauye suke murna da dawowar Aminu Ado Bayero, da yadda ‘yan sauka suke murna. Wannan ne har ya sa shi tunowa da sarki Kano marigayi Ado Bayero.

Tsattsafin Bege

Bege na ɗaya daga cikin rassan tsattsafin haliya. Akan samu mawaƙi na begen abin da yake so yake kuma ƙauna. A nan mawaƙi kan yi amfani da haliyoyin ƙauna domin ya bayyana irin son abin da yake bege. Aminu Ladan Abubakar ya yi amfani da irin wannan salo a cikin waƙarsa ta “Miftahul-Futuhati ta 1.” Za a ga hakan a baituka na 36 zuwa na 45. A ciki ya kira Ma’aiki (S.A.W) da “linzamin rayawata.” Hakan ya nuna mana cewa shi ne ke juya duk wasu al’amura na rayuwarsa. Da jin ire-iren waɗannan kalamai na ALA za a iya fahimtar so da ƙauna ce ta sa shi ya yi haka. Yana cewa:

36. Na yunƙura in yi yabon masoyi,
Annabi ne babban masoyi.
 37. Mai darajar da ta zarce shayi,
Mai hali na yabo da koyi.
 38. Mai nasaba ciki babu shayi,
Rabbu hane ni ni da in yi sanyi.
 39. Kan lamarin da na tsara zan yi,
In yabi Annabi babu shayi.
 40. Babu kure ciki ba bulayi,
Sai madarar ƙaunar masoyi.
 41. In faɗi tarihin masoyi,
Kuj ji busharorin masoyi.
 42. Babu kasala babu sanyi,
Ba nukusani babu shayi.
 43. Ku ji abin da yahudu kan yi,
Daga busharorin masoyi.
 44. Duk a cikin waƙar da zan yi,
Nutso a cikin bahari fa zan yi.
 45. Hujjoji na zuwan masoyi,
Har ahliil kitabi sun yi.
- (ALA: Waƙar Miftahul-Futuhati ta 1, 32-45)

A nan, mawaƙin ya nuna irin ƙauna da tsantsar soyayyar Ma’aiki da suka saka shi begensa. Ma’aunan haliyyar bege da ya yi amfani da su sun haɗa da; masoyi, zarce, babu kamar shi, ba nukusa ni, madarar ƙauna, babu kasala, da sauransu.

Sakamakon Bincike

Lallai akan samu tsattsafin haliya a cikin waƙoƙi. An ga misalan kalamai da ke mazaunin mizanan haliyar tausayi a cikin *Wakar Marainiya*. An kuma ga na fushi a cikin *Wakar Garin Gumel*, duk na Aminu Ladan Abubakar. A taƙaice ke nan, haliyoyi da mawaƙi ke iya tsattsafawa cikin waƙa suna da yawa. Za a iya kallon hakan cikin waƙoƙin ALA inda aka samu tsattsafin haliyoyi da suka haɗa da na fushi da bege da raha da sauransu.

A ɓangare guda kuwa, binciken ya fahimci cewa ana iya nazartar tsattsafin haliya ta fuskoki guda biyu. Fuska ta farko ita ce ganowa da ƙwanƙwance haliya ko haliyoyi daban-daban cikin waƙa guda. Ke nan wannan na nuna cewa, ana iya samun haliyoyi sama da guda a cikin waƙa ɗaya. An ga irin haka a cikin *Wakar Komai Ya Yi Kyau*. A cikin waƙar, an ga yadda tsattsafin tausayi ko jimami ya keta cikin na murna. An kawo hakan cikin baiti na 10 yayin da jimamin rashin sarki ya kai ga mawaƙin zubar da ƙwalla alhali yana tsakiyar murna.

A ɗaya fuskar kuwa, ana iya nazartar tsattsafin haliya guda cikin waƙoƙi daban-daban. Ana iya ɗaukar ɗaukacin waƙoƙin mawaƙi ko waɗansu daga cikinsu domin nazartar wata haliya ko waɗansu haliyoyi. A irin wannan yanayi, za a riƙa bin waƙoƙin ɗaya bayan ɗaya domin zaƙulo wuraren da haliyar ko haliyoyin da ake nazari suka bayyana domin ƙwanƙwance su.

Nadewa

Ko bayan kasancewar adabi wani madubin hango rayuwar al'umma, nazarin tsattsafin haliya madubi ne ko hoto da za a iya kallon mawaƙi a cikinsa kai tsaye. Salon nazari ne da ka iya taimakawa wajen gano abin da ke ƙunshe cikin zuciyyar mawaƙi yayin da yake barbaɗa wannan ƙunshi cikin baitukan waƙa ko waƙoƙinsa. Har ila yau, hanya ce da ka iya taimakawa wajen gano asalin yanayin mawaƙi ta fuskar sauƙin kai ko zaƙin kai, jarumta ko ragwanci, soyayya ko ƙiyayya, lalama ko saurin fushi, da dai sauransu. Salo ne da ke buƙatar ƙarin nazari domin ƙwanƙancewa sala-sala ta yadda za a ci cikakkiyar gajiyar hikimomi da ke ƙunshe ciki.

Manazarta

- Adewale, E. O. (1984). *An Introduction to Social Anthropology*. Ibadan: Agbo Areo Publishers.
- Ahmad, S. B. (2017). Tasirin Waƙa A Cikin Al'ummar Hausawa: Tsokaci Daga Wasu Waƙoƙin Aminu Ladan Abubakar (Alan Waƙa). Takardar da aka gabatar a wajen taron Masoya Aminu Ladan Abubakar Alan Waƙa a ɗakin taro na Makrantar Ado Gwaram da ke kan titin Gidan Namun Daji, Kano.
- Aliyu, S. B. (1986). "Alhaji Isah Mai Kukuma Mina Da Waƙoƙinsa." Kundin digiri na farko jami'ar Sakkwato.
- Bunza, A. M. (2009). *Narambada*. Lagos: Ibrash Islamic Publication Center Limited.
- Dangambo, A. (2007). *Daurayar Gadon Fede Waƙa*. Kano: Amana publishers.
- Faragai, N. A. (2008). Nazarin Salo Da Sarrafa Harshe A Waƙoƙin Aminu Ladan Abubakar (ALA). Kundin digiri na farko wanda aka gabatar a Sashen Harsunan Nijeriya, Jami'ar Bayero, Kano.
- Gobir, Y. A., & da Sani, A. U. (2021). *Wakoƙin Hausa Na Gargajiya*. Amal Printing and Publishing, Nigeria.
- Gusau, S. M. (2015). *Mazhabobin Ra'i Da Tarke A Adabi Da Al'adu Na Hausa*. Kano: Century Research and Publishing
- Gwammaja, K. D. (2018). *Jagoran Nazarin Karin Magana*. Kano: Kdg publishing limited.
- Hamza, M. K. (2011)^A. "Nazarin Salon Sarrafa Harshe a Waƙoƙin Aminuddeed Ladan Abubakar (ALA). Kundin digiri na farko wanda aka gabatar a Sashen Harsunan Nijeriya, Jami'ar Usmanu Danfodiyo, Sakkwato.
- Hamza, M. K. (2011)^B. Salo da Sarrafa Harshe a Waƙoƙin Aminu Ladan Abubakar. Kundin digiri na farko wanda aka gabatar a Sashen Harsunan Nijeriya, Jami'ar Usmanu Danfodiyo, Sakkwato
- Imran, A. L. (2008). Jigo da Salo a Waƙoƙin Aminu ALA. Kundin digiri na farko wanda aka gabatar a Sashen Harsunan Nijeriya, Jami'ar Ahmadu Bello, Zariya
- Lawal, M. (2015). "Yabon Sarakuna A Waƙoƙin ALA: Nazari Daga Waƙar Bakan Dabo Da Waƙar Farar Aniya Farar Atafa." Kundin digiri na biyu da aka gabatar a Sashen Harsunan Nijeriya da Kimiyyar Harshe, Jami'ar Jahar Kaduna.
- Lawan, M. B. (2011). Waƙoƙin Aminu Ladan Abubakar ALA Waƙa, Littafi na ɗaya. Kano: Iya Ruwa Publishers.
- Magaji, B. (2009). "Nazarin Aron Kalmomi a Waƙoƙin Muhammadu Sambo Wali Gidaɗawa." Kundin digiri na farko. Jami'ar Usmanu Danfodiyo, Sakkwato.
- Malami, U. (2010). "Jami'a Gidan Ban Kashi: Nazarin Matsayi Da Kimar Jami'a Ga Cigaba da Bunƙasa Al'ummar Hausawa." Kundin digiri na farko wanda aka gabatar a Sashen Harsunan Nijeriya, Jami'ar Usmanu Danfodiyo, Sakkwato.
- Mohammed, Y. (2014). "Kwatanta Salon Wasu Waƙoƙin Aminu ALA Da Na Fati Nijar." Kundin digiri na biyu wanda aka gabatar a Sashen Koyar da Harsunan Nijeriya, Jami'ar Bayero, Kano.
- Muhammad, D. (1980). *Waka Bahaushiya*" Cikin studies in Hausa Language, Literature and culture. Kano: Bayero University.
- Muhammad, D. (1980). *Zumunta Tsakanin Marubuta Wakokin Hausa da Makada*. Cikin Harsunan Nijeriya na 4. Kano: Bayero University.
- Omar, S. (2013). *Fasahar Mazan Jiya Nazarin A kan Rayuwa Da Wakokin Malam Malam Mu'azu Hadeja*. Kaduna: Garkuwa Media Service Limited.

- Sulaiman, I. M. (2017). Salon Hoton Zuci: Nazari A Waƙar Ta'aziyar Yahaya Mahmud Da Ta Ado Bayero na Aminu Ladan Abubakar (Alan Waƙa). Takardar da aka gabatar a wajen taron Masoya Aminu Ladan Abubakar Alan Waƙa a dakin taro na Makrantar Ado Gwaram da ke kan titin Gidan Namun Daji, Kano.
- Umar, R. A. (2011). "Matsayin Uwa a Bahaushiyar Al'ada: Nazarin Waƙar 'Ummina' ta Aminu Ladan Abubakar." Kundin digiri na farko wanda aka gabatar a Sashen Harsunan Nijeriya, Jami'ar Usmanu Danfodiyo, Sakkwato.
- Yahya, A. B. (2004). "Tsattsafin Raha Cikin Waƙoƙin Alkali Haliru Wurno". Makalar da aka gabatar a taron ƙara wa juna sani a Sashen Nazarin Harsunan Nijeriya. Sokoto: Jami'ar Usmanu Danfodiyo.
- Yahya, A. B. (1997). *Jigon Nazarin Waƙa*. Kaduna: Fisbas Media Services.
- Yahya, A. B. (1999). *Salo Asirin Waƙa*. Kaduna: Fisbas Media Services.
- Yahya, A. B. (2013). "TSATTSAFI: Wani Digo Cikin Nazarin Salon Waƙoƙin Hausa." Takardar da aka gabatar a taron ƙara wa juna sani. Sashen Nazarin Harsunan Nijeriya, Jami'ar Usmanu Danfodiyo, Sakkwato.
- Yakasai, S. A., & Sani, A. U. (2021). *Diwanin Waƙoƙin Aminu Ladan Abubakar (ALA)*. Nigeria: Amal Printing Press. ISBN: 978-978-57624-9-0.